

לא אצל חמדת – או – לאן הלכו ברעם ושחורי?

זו הסיטואציה (ודומות לה ימצאו עשרות, אם לא מאות בסיפורת הדור, והדור לא דור, כי הוא מתחלף כל עשור): עלמה אחת, וליתר דיוק גברת (האם מה שמתכנס בין העשור השלישי לרביעי בחיי בת אדם עלמה הוא או גברת?), ניצבת במטבח, והמטבח הוא כנראה גם סלון הבית, והיא נמלכת בדעתה מה תבשיל יאות לו לבן זוגה. התבשיל, כמובן, אינו תבשיל, אלא סוג של קציפה, ובן הזוג אינו אבי ילדה בת האחת עשרה ששבה נמרצת מאחת משלוחות מערכת החינוך המקומית, ועכשיו היא טורפת במקום אמה (השרויה בערפול תודעתי מסוים: המילים תוקפות אותה מכל עבר) את הביצים לקציפה ונסגרת בחדרה. סיכום: התבשיל או הקציפה אינה עולה יפה, וכבמטה קסם, אנו עוברים אל הזוג הלועט את הקציפה הנ"ל באיזה ביסטרו (תל אביבי?), אגב חיבובים וליבובים שבטרם תשמיש מיטה כנהוג בין עלם ועלמה ששכחו שהם גברת ואדון שיש להם אחריות שילוחית או ישירה על ילדה בת אחת עשרה (לאן הועלמה?). את ספרה של יערה שחורי, לא הוספתי לקרוא – אין שום צורך לקרוא העתק חיוור ונלעג לסיטואציית הפתיחה של "אל המגדלור" לז'ורג'יניו וולף ("הגרם החום"). נראה לי שראוי לגזור גזירה שווה בין הקציפה שהוקדח תבשילה לבין הספר – גם הקציפה שנחרכה וגם הספר – לפח. כותב שורות אלה אינו מבקר של ספרות אנגלית. למרבה הצער והיגון אני אמוץ על ספרות עברית, ויותר משיש לי עניין במערכת יחסיה של תואמת יערה שחורי עם בן זוגה שכאמור אינו אבי ילדה, יש לי עניין (ולא בכדי, עיינו בהמשך הדברים) בשאלה איפה ילד (במקרה זה: ילדה?) – שודאי יושבת בבית הריק מול המחשב). האם ברגע שסיימו אמה ואביה החורג את הקציפה בליקוק עדין ניצב פדופיל וטווה את קוריו סביבה? או בל אחטא בשפתי, איזה חתול אנושי מטפס על המרזב ומציץ דרך החלון בקטנה הרכונה על קופסת קסמים שלה (אייפון בעברית צחה)? ואולי שניים הם, גם החתול וגם הפדופיל, החותרים במקביל לאותה מטרה ממש, בלי לדעת מאום איש על רעהו, ובעוד הבן זוג החביב של תואמת שחורי בסיפור שולח יד אל הקרע בג'ינס שלה? וכשתזקין תואמת שחורי, לקרע בג'ינס של מי ישלח האב החורג את אצבעו המגששת? די להפך בחררה. בטרם השלכתי את ספרה

של שחורי לפח, עיינתי קצת במוצאיה ומבואיה של השרבטנית המעודנת כקציפה ומצאתי שהיא (פרוטה לא פחות) דוקטור לספרות ועורכת בבית הוצאה ידוע. אני יודע איזה סוג של דוקטוראט כתבה שחורי ומי אישר אותו, אני חפץ לקוות לטובת מוריה באקדמיה שלא היה זה דוקטורט בספרות עברית. מן הידועות היא, שאחת הפרוצדורות היותר משבריות בחוויית דור המייסדים של הספרות העברית החדשה היא מות האם והמרתה המיידית באם חורגת (שגם לה ילדים משלה), דומה שהיה זה שבר מקדים לקריסת הפורמולות היראיות שבאה בעקבותיו. זוהי תמת יסוד בכתבי ברדיצ'בסקי; חוויה תשתיתית בניסיון של שלום עליכם לעצב אוטוביוגרפיה (ואולי גם הסיבה לכישלונה); יש לה הדים ראשיים ומשניים בספרות הדור. אחד הגילויים (המשניים – כאמור, עגנון לא חווה את החוויה ישירות, אלא שאב אותה מן הספרות שסביבו, וודאי שיש כאן הד למערכת היחסים הטעונה בין עגנון הצעיר לברדיצ'בסקי שהייתה קצרה מאוד וכולה אכזבה הדדית) הטעונים ביותר מופיע בסיפור "אצל חמדת". הסיפור מתרחש בבקרו של יום כיפור הממשמש ובא: האם החורגת מתכעסת ומאיימת לעשות בילד כלה. אביו, שהוא החזן של העיירה, מבריח את הילד אל בית עמיתו מהעיירה הסמוכה, וכאן מתרחשת תפנית מדהימה, קרנבלית, כמעט אבסורדית: עמיתו החזן, הקרוי חמדת (גם, אולי כדי להשכיח מן הילד את הטראומה) יוצא עמו למסע כמעט גרנגטואי בין בתי העיירה, מקום בו מכבדים את החזן בשפע פרוע של מזונות, והחזן בולע הכול מול עיניו הנדהמות של הילד שכבר שכח את חורגתו המבקשת לעשות בו כלה, והוא תפוש כולו בקסם הררי המזון שמיתרגמים בערבו של אותו יום לתפילה מפילת קירות ומשברת גרם שתגיע עד כסא הכבוד. האמהות החורגות בנות ימינו (זכרים כנקבות) נוהרים/ות, אולי, מלעשות בילדי בני הזוג קצצה ורצצה בפומבי. בימינו אלה הילד, עוד בשלב הטרום משברי, נמלט בעצמו, ללא ברכת אב, אל ילדי השכנים או אל בית הסבים שאולי מקבלים את הילד בפנים מוארות (ומקללים בסתר הלב משום מנוחתם ועיסוקים שהושבתו) או ככתוב בפרקי שחורי, נסגר בחדרו וטומן ראשו במסך המחשב – אבל הפורמולה המכניסטית שבמסגרתה חופזים שברי התא המשפחתי המפורק להכניס זרים הביתה נותרה כשהייתה בימי ברדיצ'בסקי.

ימי ילדותי עברו עלי בשנות השישים של המאה הקודמת; באותה תקופה, המנהג היה לשגר את הילד, המפריע לאלמן או לאלמנה הטרייה להשתדך או לנהל מערכת יחסים חדשה, הישר למוסד חינוכי פנימייתי; הקיבוצים של אז התעשרו כהוגן מסרסרות זו בנשמותיהם של ילדים בלתי רצויים – ולא חסרו מוסדות פרטיים (בתקופה ההיא היו שולחים בעיקר בנים – את הבנות היו משאירים בבית – כנראה שהבנות ייצגו בתודעת הדור ההוא התנהגות מופתית לאין שיעור, כשהזר מתדפק על דלת הבית). לשון אחר: דרכי ההתמודדות אולי השתנו, אבל הדפוס שבמסגרתו ממהרים להכניס הביתה אב או אם חורגים הנועצים בילד מבט מזווית העין כתרנגול לא השתנה מאז ימי ברדיצ'בסקי, ואף התרחב מאוד בהשוואה לאותם ימים – תוחלת החיים עלתה מאז, אבל תוחלת החיים של המשפחה הגרעינית קוצצה באכזריות, וילדים משותפים אינם עוד סיבה ומסובב במערכת השיקולים ה"עדכנית". באופן הזה משתכפלת הסיטואציה ומתרבה בטור הנדסי – הלא הבן או בת הזוג המגורשים יהיו, בעתיד הקרוב, הורים חורגים של ילדים אחרים, וגורלה של הקציפה יעניין אותם יותר מגורל ילדיהם הם. לא המצאתי דבר: הכול כתוב בסיפור של יערה שחורי. שהרי, אם יתקלקל המאפה, עלול בן הזוג תאב הקציפות להיקלע לאיזה בית קפה בו תוגש לו קציפה מושלמת מלווה בחיוכה המזמין של המלצרית (שוב, לא המצאתי דבר: הכול כתוב בספר המונח במזבלה או ברשת סטימצקי. אין הבדל). כמובן, צריך להיות ער לאפשרות שגב' דוקטור (לספרות) שחורי היא דברית אינטואיטיבית של דורה – דור טמומי מוח ומסוממי מילים נוזליות עלי מסך, שעכשיו, ברגע זה ממש, ניצבות חסרות ישע מול הקציפה שהוקדחה. במקרה של תואם שחורי בסיפור שכתבה, הסתבר למרבית הרווחה שהבן זוג ממוקד בבשר ירכיה הנשקף מבעד לקרעי הגינס – אבל, מה יהיה על האחרים? ועל הילדה מה יהיה? חס ושלום שאפריע את מנוחת הציבור (שעד רגע זה סבור שאני מתבדח, ואולי לא חל ולא חש שכותב השורות האלה רציני עד אימה) בזוטות – רק שאין כאן עניין בזוטות. לאופן שבו כותבת יערה שחורי (ואין הכוונה ליערה שחורי באופן ספציפי) יש השתמעות שמעבר לרמת ה"הישג" שלה בעיצוב עולם בתוך הספרות המבקשת לדמות מציאות. הממצא הוא סימפטומאטי, והעובדה שיערה שחורי היא גראפומאנית היא אולי משנית שבמשנית. כמוה היו ויהיו עשרות, שייצגו את אותו סוג של עיוורון, את

אותו סוג של השהיית שיפוט פנימית, את אותו סוג של עיסוק אובססיבי בזוטות הגדלות בתודעתם למימדים מפלצתיים, הכל כמובן במגננת ה"כזה כאילו", שהוא השכפ"ץ האולטימטיבי שאמור להגן על עולמם הסדוק של בני השלושים-ארבעים במקומותינו, שבין חרכיו עוקב החתול האנושי הניצב מוכן לזינוק. מידת היושר מחייבת להצהיר, שבקובץ הסיפורים של שחורי יש עמודי סיפורת מיוצבים קצת יותר, בקונטקסט הזה של מי שכותבים לדור שאיבד את המצפן הפנימי, זה שאימת המלצרית המפתה את בן הזוג מעסיקה אותו יותר מגורל צאצאיו המתנתקים והולכים – אך אותנו מעניינת הספרות, משום מה, (באמת משום מה?) ובהקשר זה כדאי לפנות ישירות לכותבת ולהבהיר לה שאי אפשר לתפוש את מקל המטאטא משני הקצוות. אי אפשר לרצות לכתוב כמו וירג'יניה וולף ולרצות להיות בעת ובעונה אחת אשכול נבו – זה בלתי אפשרי, ואחת היא מה הוא הקרקס המילולי בתוכו היא מקיימת את טיסת הנדנדה שלה, ואחת היא גם אם הילדה ובן הזוג וירטואליים לחלוטין, כלומר, לא היו ולא נבראו אלא משל היו (רק בספרות שאין לה את היכולת להמשיל משל, הכול הופך דמוי מציאות, ולא סתם דמוי מציאות, אלא דמוי מציאות מיידית)

ניר ברעם, בניגוד לגב' שחורי, אינו מהלך בקטנות ומעשיו עלי ספר מעידים עליו שבחפצו להיות עד עיוור ו ל א אינטואיטיבי של דורו הגלובאלי. ניר ברעם לא יסתפק בסריגת מעשה פיליגרין מילולי על אודות אם חד הורית הניצבת קפואה מאימה מול האפשרות המצמיתה שכן זוגה ינהה אחר מלצרית בפאב תל אביבי. הצל שלו הוא לא פחות מ"צל עולם". מהו צל עולם זה? לא ברור אף לניר ברעם עצמו, ככלות הכול הוא סומא כמו יערה שחורי, אם לא למעלה מזה. יש לו דגמים לפיהם הוא פועל: צל העולם שלו הוא ג'ונתן ליטל ("נוטות החסד") מצד אחד, וג'ונתן פרנזן ("התיקונים") מצד שני. המודל שלו הוא סיפורת מגביהת שקף, לפחות מצד ימרותיה, מלוטשת ומיומנת, לפעמים מסנוורת ביכולות שלה לקלוע אל חוט השערה במימד ה"קיומי" של המעמד הבינוני. זוהי סיפורת שיוצאת מתוך המעמד הזה ומכוונת עליו (עליו ולא תמיד ובהכרח אליו). זוהי סיפורת שמחשיבה את המרחב יותר משהיא מחשיבה את הפרטים הספציפיים או את מצבו של הפרט האנושי. מדובר בסיפורת שלמדה מסדרות הטלוויזיה לא פחות ואולי יותר משהיא למדה מן הספרות.

ומעיקרו של דבר: היא נשמרת מהזדהות עם המרחב האנושי שהיא מתארת, כמו מאש. הבנה אין פירושה הזדהות – זה אולי עקרון הברזל שמשמר סיפורת זו מפני התהום של הבנאלי והטריוויאלי (שכן מהלך חייו של בן המעמד הבינוני נמוך היה ונותר בנאלי וטריוויאלי, אחת היא מה יקרה לו ואחת היא מה יקרה הוא לאחרים. למרבה הצער, העניין כאן אינו ההישג של ברעם ביחס למודלים ה"גלובליים" שלו. ברעם עד לרגע זה ממש לא תפש במה כוחם של ה"מודלים" שלו, היכן כוחם והיכן הם נופלים, מה המודלים שלהם עצמם (דייוויד פוסטר וולאס) באיזה אופן הם הקהו את הארסיות המרוכזת של ה"מטריקס" המרכזי שלהם באמצעות המרחב ה"אפי" ששיוו לרומנים שלהם, ובעיקר, ברעם רחוק מן המבע האפקטיבי והמדויק שלהם כמרחק האור מן הנמרים. הכתיבה שלו הייתה ונשארה ריר של חילזון, ואין שום צורך להעמיד כאן סדרת משפטים מקרית מתוך "צל עולם" מול סדרת משפטים הלקוחה מתוך העיתון הכלכלי "גלובס" (כהמלצת מבקר אחד במפגשו הראשון עם הספר) כדי להיווכח שלא רק שאין שום הבדל אלא ש"גלובס" וקביעותיו המקריות אפקטיביים יותר. אלא שגם זה לא העניין. ככלות הכול, דלות הכישרון המהותית של ברעם היא, כיתר הממצאים כאן, עניין סימפטומאטי מייצג: לא קוראיו של ברעם וגם לא ברעם עצמו זקוקים לכישרונו, כי מה יעשו בו? כשרון הוא עניין מסוכן, ברעם עוד עלול לטעות בעקבות כישרונו (לו היה לו) ולכתוב אי אלו דברים בעלי משמעות, אלא שאז, הלך ה"רב מכר", התרגום יתקל בקשיים, הפרסום בגרמניה יתעכב, ומעמד ה"סופר" שלו באוניברסום העדכני-תקשורתי יועם. לשון אחר: ברעם זקוק לכשרון מספר כדרך שגב' שחורי זקוקה לעין מבוננת (דיברה תורה בלשון בני אדם: להבין מה באמת היא עצמה כותבת) שניהם כאחד זקוקים לשפע סגורים, שלא לומר במפורש ע י ו ר ו ן , כדי לחצות את הרוביקון התקשורתי ולהשיג זהות והשפעה של סופרים בהקשר הנוכחי. אילו היה להם כשרון, יכולת, תעוזה, יכולת מבוננת, היה עליהם לגרש אותו במטאטא החוצה. יורשה לי להניח, שבמערכת ספרותית מובנית כראוי, ברעם (ושחורי) אף לא היה מעלה על דעתו להיות – מכל העיסוקים בעולם – סופר. דיי היה בקורפוס המבקרים שפעל כאן בשנות השמונים של המאה שעברה, כדי לסלק כל בדל הרהור של עבירה גם מצד שחורי וגם מצד ברעם (כמובן, איני נטפל אליהם ספציפית – הם בסך הכול עוד מייצגים

של דורם הספרותי). נכפה עלינו להתמודד עם העובדה שסופר בימינו אלה מתקיים ונהיה מתוקף ומכוח יחסי הציבור והרעש התקשורתי – הכישרון, ההתמודדות עם הספרות בתוכה הוא כותב, הנכונות לומר איזה שהן אמיתות אכזריות על העולם הסובב אותו (מחוץ להקשר פוליטי שטחי ומייד, כמובן), במשתמע או ישירות, הפכו להיות חסרי משמעות. נהפוך הוא, סגולות אלה הן מתכון בדוק לאבדון בשדה המערכה הספרותי הנוכחי. "צל עולם" מתיימר לטפל בהשפעת הכלכלה הגלובאלית על הפרט, אבל ברעם אינו מבין בכלכלה יותר ממה שהבינו בה מחוסרי הדיוור בשדרות מימי המחאה של קיץ 2010 – שהתמודדו עם התוצאות ולא עם המחוללים – עיוורון מתחבר לעיוורון: עיוורונם של הכותבים לעיוורונם של ה"קוראים".

כשאני קורא היום ברדיצ'בסקי או שלום עליכם או אפילו זלמן שניאור, אני נדהם מן ההבנה הדקה מן הדקה שלהם בכלכלת הירידים העיריתית, שהיא פועל יוצא של הבנת הטבע האנושי והטיפולוגיה, הדפוסים והטיפוסים עליהם כתבו (והלא זה עיקר התקלה: שאנו שקועים עד צוואר בכלכלת ירידים עיריתית עד רגע זה ממש, והגלובליזציה היא מסך עשן מתקתק לעזור את עיני הבריות, כן, אני מדבר על ישראל 2013 ולא על עיריה יהודית בקורלאנד או בסביבות וילנה).

אמנם, הדעה הרווחת היא שסופרים הם בורים גמורים בכלכלה (האמת היא שזו העמדת פנים; את השיחות המרתקות ביותר שלי בענייני כלכלה ניהלתי דווקא עם סופרים), אבל גם כאן לא עצם העניין ואף לא העצם של הכלב. ניאלץ לומר מילים אחדות על מוקד העניין ואולי המחולל המרכזי בכתיבה של ניר ברעם: הדפוס של מות האם, שהוא כנראה חווית יסוד בממשק הרגשי שלו (כמו אצל ברדיצ'בסקי ושלום עליכם, להבדיל) והוא חוזר אליו באורח אובססיבי, גם ב"צל עולם". כאן ה"יתום" הופך להיות סוג של פיקארו נודד במשעולי הכלכלה המקומית והגלובאלית, מתעשר בלי משים, צובר ממון וחוסר הבנות במקביל, וכל זאת נטוע בשלב המעבר שבין הכלכלה ה"סוציאליסטית" כביכול לבין הכלכלה ה"קפיטליסטית" עוד יותר כביכול. בארצנו, בדוחק, אפשר לתאר את המתרחש כניסיון לסמם בממון את דור הבנים של המנהיגות כדי להכשיר את ה"מעבר" מהכא להתם. במילים אחרות, מסממים את היתום בכסף ובג'אנק של העושר המחופצן (יכול להיות שאני טועה בתיאור; שום דבר אינו באמת

נהיר כאן, ואילו היה משהו מתנהר – הקוראים היו נמלטים מן הספר הזה כמפני אש. תפקיד הסופר בעידן הנוכחי הוא להוסיף ג'אנק לערימת הג'אנק שבראשו ובראשם של קוראיו, בצירוף קורט של סם נרקוטי ממתן).

אבל ברעם עצמו חוזר במעגל אל חוויית היסוד הקיומית שלו בלי הרף, על מנת לברוח ממנה בבהלה, בצעד צולע, משהו נוגע ללב, המזכיר תנועה של תן משוטט, ושוב קרב אל שפת התהום של עצמו על מנת לברוח בבהלה אל העולמות בהם מוזגים לו (היינו, ל"גיבור" הרומן שלו, לפחות בשליש הראשון של "צל עולם") ויסקי שמחירו כמשכורת שנתית של שכיר במשק המקומי. קראתי בעיון את כל ספריו של ברעם; למען האמת צר לי עליו: חווית התשתית הביוגראפית שלו אינה מיתרגמת לווקטור של עוצמה, לא בספרות ולא בשום מקום אחר – רק למילים נחפזות, מבוהלות, שמטילות מעט מאוד צל. לפעמים, תחת עריכה חסרת רחמים ושיטור כבד (כמו בספרו הקודם) הג'אנק המילולי שלו מתועל באורח סביר והתוצאה דומה (אך לא זהה ולא שווה) למה שהורגלנו לראות כספרות, משהו שמהדהד משהו שמזכיר משהו כלשהו. צר לי על ניר ברעם: אין לו אבא שישלח אותו אצל חמדת – לא במובן הטיפולוגי, לא במובן הארכיטיפי של המושג ולא במובן המטאפורי. (איה האבא? קראו בספרותה של שחורי ותיווכחו בהיעדרו המוחלט. וגם בהיעדרו של כל הבדל). הספרות לא הועילה מאום אפילו לברעם עצמו. היא אינה יכולה לתפקד עוד כמשהו מכוון, מכוון, מדייק, מחייב קידוח עומק – לא לברעם, לא לשחורי ולא לכל האחרים ששמם לא הוזכר כאן. התוצר הוא מלל חסר צורה, אובססיבי למחצה, צל צילו של עולם וירטואלי, חסר משקל וחסר מהות לעומקו. אולי ישאב ברעם ניחומים ממה שמצוטט מטעמו של המבקר של "נויה ציריכר צייטונג" על עטיפת ספרו: "עולם הספרות הועשר בכישרון גדול", ללמדנו, שמבקרי הספרות השוויצרים יודעים ספרות עברית (ביחד ולחוד – היינו, גם ספרות, גם עברית וגם ספרות עברית) יותר טוב ממה שאנו – אויה! – מעזים לשער. איני מאמין שיש בכך אפילו נחמת טיפשים.